

تعریف واژه «اصطلاح» با تکیه بر زبان‌شناسی پیکره‌ای

دکتر هادی بهارلو ©

استادیار گروه زبان روسی، دانشگاه تربیت مدرس،

تهران، ایران

baharloo@modares.ac.ir

سونیا سادات محمودیان

دانشجوی آموزش زبان روسی، مقطع دکتری، دانشگاه تربیت مدرس،

تهران، ایران

soniamahmoodian@modares.ac.ir

واژه‌های کلیدی: زبان‌شناسی پیکره‌ای، اصطلاح، فرهنگ تخصصی.

در علم اصطلاح‌نگاری، به‌عنوان علمی که موضوع اصلی آن تدوین فرهنگ‌های اصطلاحات تخصصی است، معمولاً تدوین فرهنگ‌های تخصصی در ۴ مرحله اصلی انجام می‌شود: طرح‌ریزی فرهنگ؛ انتخاب واژگان؛ تجزیه و تحلیل مجموعه واژگانی جمع‌آوری شده؛ آماده‌سازی فرهنگ برای چاپ. در مرحله طرح‌ریزی فرهنگ مرحله نوع فرهنگی که قرار است تدوین شود و ویژگی‌های کلی فرهنگ همچون مجموعه واژگانی مورد نظر، هدف فرهنگ، مخاطبان فرهنگ، محدوده واژگان تحت پوشش و نحوه تشریح و توضیح آن‌ها، حجم مورد نظر فرهنگ، معیارهای انتخاب اصطلاحات، نحوه قرارگیری مدخل‌ها، اطلاعات مربوط به سرواژه، ساختار کلی مدخل‌ها تعیین می‌شود.

ازجمله ویژگی‌های بنیادی یک فرهنگ استاندارد می‌توان به جامع و مانع بودن آن اشاره کرد، به این معنی که فرهنگ بسته به کاربرد خود حداکثر میزان اصطلاحات حوزه موردنظر را داشته باشد و از ورود اصطلاحاتی که به حوزه موردنظر فرهنگ تعلق ندارند یا واحدهای زبانی که اصلاً اصطلاح به شمار نمی‌روند، به مجموعه مداخل فرهنگ جلوگیری به عمل آید.

بنابراین، یکی از مسائل مهم در مرحله طرح‌ریزی فرهنگ، معیارهای انتخاب اصطلاحات است و اینکه چگونه اصطلاحات را از واژگان عمومی یا از سایر واژگان خاص متمایز کرد. برای اینکه واژگان عمومی به مجموعه واژگان فرهنگ تخصصی استفاده نشود، باید بدانیم که چه نوع کلماتی و با چه ویژگی‌هایی در زمره اصطلاحات قرار می‌گیرند. ارائه تعریفی جامع و کامل از اصطلاح، این مقوله

پراکندگی و عضو جدانشدنی زبان‌های تخصصی، کاری مشکل است و تاکنون توصیف واحدی که همه بر آن اتفاق نظر وجود داشته باشد، ارائه نشده است؛ بنابراین ارائه یک تعریف جامع و اصطلاح که بتواند به‌عنوان معیار در انتخاب اصطلاحات و جلوگیری از انتخاب اشتباه واژگان عمومی در فرآیند تدوین فرهنگ‌های تخصصی استفاده شود، دست‌کم برای نندی از تعاریف موجود باشد، ضروری به نظر می‌رسد.

به‌منظور رسیدن به یک تعریف جامع، در این مقاله تعاریف مختلف در دو زبان روسی و فارسی ارائه شده توسط اصطلاح‌شناسان مختلف را به‌صورت یک پیکره زبانی جمع‌آوری کرده و با تحلیل بسامد کلمات سعی کرده‌ایم به بررسی این موضوع بپردازیم که در تعاریف ارائه‌شده توسط اصطلاح‌شناسان روس و ایرانی چه اصولی به‌عنوان ویژگی‌های پایه‌ای در تعریف اصطلاح مورد نظر قرار می‌گیرد.

همانند کشورهای اروپایی، بررسی اصطلاحات و ویژگی‌های آن‌ها در روسیه ابتدا توسط دانشمندان علوم غیر از زبان‌شناسی انجام شد و از حدود قرن ۲۰ و نگارش آثار دمیتری سمنوویچ لوته (بنیان‌گذار مکتب مسکو) بود که مطالعه اصطلاحات رفته‌رفته در قالب یک علم مستقل و در چارچوب مبانی زبان‌شناختی آغاز شد. باگذشت زمان زبان‌شناسان و اصطلاح‌شناسان طی سال‌های مختلف تعاریف گوناگونی از اصطلاح ارائه دادند که در ادامه برخی از آن‌ها را بررسی خواهیم کرد.

گریگوری آسیوویچ ویناکور معتقد است: اصطلاح کلمه خاصی نیست، بلکه یک کلمه با عملکرد خاص است، عملکرد آن نامیدن مفاهیم تخصصی، اشیا یا پدیده‌های تخصصی است [Винокур, ۱۹۳۹]. در فرهنگ اصطلاحات زبان‌شناسی روسی، اصطلاح این‌گونه تعریف شده است: «واژه، گروه‌واژه، اختصار، نمادهای مختلف و ترکیب آن‌ها با واژگان مرتبط با مفهوم تخصصی (حرفه‌ای)» [СРЛТ, ۲۸۹: ۲۰۰۳]. ازجمله تعاریف جدیدتر ارائه‌شده برای اصطلاح در زبان روسی می‌توان به تعریف ولادیمیر ماسیوویچ لیچیک اشاره کرد: «واحد لغوی زبان خاص برای اهداف ویژه که نشان‌دهنده مفهوم عمومی، مشخص یا انتزاعی نظری حوزه دانش یا فعالیت تخصصی معین است» [Лейчик, ۲۰۰۹: ۳۱-۳۲].

از ویژگی‌های بارز تعاریف ارائه‌شده در زبان روسی می‌توان به تلاش اصطلاح‌شناسان روس برای جامع‌نگری در تعریف اشاره کرد. بر همین مبنا آن‌ها معمولاً تلاش کرده‌اند با ترکیب دانش علوم موازی با علم اصطلاح‌شناسی به تعریفی جامع و مانع برای اصطلاح دست پیدا کنند. ازجمله این علوم موازی می‌توان به علوم شناختی اشاره کرد که ترکیب آن با علم اصطلاح‌شناسی به تعریف اصطلاح از دیدگاه شناختی انجامید. به‌عنوان مثال تعریف ارائه‌شده توسط زویا ایوانوونا کامارووا که اصطلاح را این‌گونه تعریف می‌کند: «ساختار شناختی - اطلاعاتی که دانش تخصصی لازم در فرآیند ارتباط علمی و فعالیت‌های علمی - حرفه‌ای را جمع‌آوری می‌کند» [Комарова, ۲۰۱۰: ۱۷].

ازجمله تعاریف اصلی ارائه‌شده برای اصطلاح در زبان فارسی می‌توان به تعریف فرهنگستان زبان و ادب فارسی اشاره کرد: «لفظی که دست‌کم در یکی از رشته‌های علمی و فنی و حرفه‌ای و هنری دارای تعریفی مشخص است» [اصول و ضوابط واژه‌گزینی، ۱۳۸۸]. محمدرضا رضوی در مقاله خود تعاریف ارائه شده برای اصطلاح توسط زبان‌شناسان و اصطلاح‌شناسان اروپایی را بر اساس دیدگاه‌های گوناگون

اصطلاح‌شناختی تقسیم‌بندی می‌کند. یکی از آن‌ها دیدگاه سنتی است که در آن مفهوم نقطه آغاز کار اصطلاح‌شناسی است. یکی دیگر از این دیدگاه‌ها، کاربردشناختی است که در آن یکی از ویژگی‌های اصطلاح کاربرد آن در حوزه موضوعی خاص است. در آخرین نمونه یعنی دیدگاه چندوجهی اصطلاح‌شناسی علمی بین‌رشته‌ای تلقی می‌شود که خاستگاه بنیادی آن زبان‌شناختی و معنایی است. در دیدگاه شناختی برعکس دیدگاه سنتی اعتقاد بر این است که اصطلاح با واحدهای درک در ارتباط است نه با مفهوم و می‌توان گفت نقطه آغاز کار اصطلاح‌شناسی می‌تواند خود اصطلاح باشد و نه مفهوم [رضوی، ۱۳۹۵: ۴۹-۵۵].

برای رسیدن به برآیندی کلی از تعاریف ارائه‌شده برای اصطلاح، پیکره‌ای از تعاریف اصطلاح در زبان‌های روسی و فارسی تشکیل شد که شامل ۴۵ تعریف از زبان روسی و ۲۲ تعریف از زبان فارسی است. به‌طورکلی پیکره از ۱۳۴۹ توکن (token) تشکیل شده است. ضمن آنالیز پیکره با برنامه AntConc بسامد واژگان هدف (با توجه به ل ماهای ممکن در هر دو زبان روسی و فارسی) و هم‌آیی آن‌ها بررسی شد. در ذیل بسامد واژگان هدف (در هر دو زبان روسی و فارسی) (جدول ۱) و بسامد هم‌آیی برخی از واژگان هدف (جدول ۲) ارائه می‌شود (شایان‌ذکر است که در ابتدای هر فهرست بسامدی، بیشتر کلمات وابسته (حروف اضافه، حروف ربط و ...) به چشم می‌خورند و با توجه به اینکه این دست کلمات در جملات تنها نقش ربطی ایفا می‌کنند، از فهرست بسامدی کلمات حذف شدند و فقط واژگان هدف که برای تعریف یک اصطلاح نیاز هستند، بررسی شده‌اند).

جدول ۱. بسامد واژگان

تعداد	واژگان هدف و ل ماهای موجود
۵۹	مفهوم، مفهومی، مفاهیم
۴۶	واحد واژگانی، واژه، عنصر و سازندگی واژگانی، کلمه ساده
۳۷	حوزه، اجتماعی، قلمروهای تخصصی
۲۷	گروه‌واژه، عبارت، کلمه پیچیده
۲۰	معین، خاص
۱۸	نظام
۱۵	حرفه‌ای
۱۳	علمی
۱۰	نماد قراردادی، نماد
۳	صورت اختصاری
۲	مقاصد ویژه، مقاصد خاص
۱	فرمول

جدول ۲. بسامد هم‌آیی برخی از واژگان

تعداد	هم‌آیی	واژه اصلی
۹	نشان‌دهنده مفهوم	مفهوم
۸	مفهوم تخصصی	
۵	در نظام مفاهیم	
۶	مفهوم علمی	
۴	بیان مفهوم	
۳	مفهوم حرفه‌ای	
۱	مفهوم مشخص	
۱	مفهوم انتزاعی	
۲	واژه تخصصی	واژه
۱	واژه عمومی	

تجزیه و تحلیل نهایی تعاریف در زبان روسی و فارسی نشان‌دهنده این است که اصطلاح‌شناسان در تعریف اصطلاحات به‌طور کلی روی سه ویژگی اصطلاح که در ذیل ذکر شده، متمرکز شده‌اند:

- ماهیت معنایی: اصطلاح به‌طور دقیق یک مفهوم را بیان می‌کند یا نشان می‌دهد یا در نظام مفاهیم بررسی می‌شود و این موضوع به‌عنوان پایه اصلی در بیشتر تعاریف ارائه شده است؛
- ماهیت زبان‌شناسی: اصطلاح‌شناس‌ها معتقد هستند که «واژه» و گاهی اوقات گروه‌واژه می‌تواند نقش اصطلاح را ایفا کند؛ همچنین برخی اصطلاح را واحد، علامت، صورت اختصاری و فرمول نیز در نظر می‌گیرند.
- حوزه کاربرد: اصطلاحات، واحدهای زمینه‌های علمی و حرفه‌ای هستند.

با توجه به نتایج ذکر شده می‌توان تعریف ذیل را به‌عنوان برآیند تعاریف ارائه شده برای اصطلاح ارائه کرد: «واژه یا گروه‌واژه‌ای که مفهوم دقیق تخصصی علمی یا حرفه‌ای را نشان می‌دهد».

References

منابع

- اصول و ضوابط واژه‌گزینی، همراه با شرح و توضیحات (۱۳۸۸). ویرایش سوم، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- رضوی، محمدرضا (۱۳۹۵). بحثی در چیستی «اصطلاح» در قیاس با «واژه». ویژه‌نامه فرهنگستان. صفحات ۴۴-۴۷.
- Винокур Г.О. *О некоторых явлениях в словообразовании в русской технической терминологии*. – М.: Труды МИФЛИ, 1939. – 420 с.

4. Комарова З.И. *Проблемы языка науки* // Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики. Екатеринбург, 2010. – С. 7–24.
5. Лейчик В.М. *Терминоведение. Предмет, методы, структура*. – М.: Либроком, 2009. – 256 с.
6. СРЛТ: *Словарь русской лингвистической терминологии* / Под общим рук. А.Н. Абрегова. Майкоп, 2003.